

Piotr Chomik

Białystok

Początki monasteru ławryszewskiego koło Nowogródka

Tradycja monastyczna na ziemi Wielkiego Księstwa Litewskiego przywędrowała z Rusi Kijowskiej. To właśnie w Kijowie — jak się na ogół przyjmuje — w 1051 roku założona została Ławra Kijowsko-Pieczerska. Jej założycielem był mnich Antoni, pochodzący z Lubecza nad Dnieprem. Śluby zakonne złożył on na Świętej Górze Athos. Ihumen klasztoru athoskiego polecił Antoniemu powrócić na Ruś, dając mu przepowiednię: „[...] od ciebie bowiem mnodzy mnisi powstaną”¹.

Życie monastyczne na obszarze dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego sięga wieku XII. To wówczas powstały najstarsze monasterium w Smoleńsku i Połocku, które na trwałe zapisały się w dziejach monastycyzmu wschodniego na tym obszarze.

Jednym z najstarszych i najważniejszych ośrodków monastycznych w Wielkim Księstwie Litewskim był też monaster ławryszewski pod Nowogródkiem. Jego początki związane są z imieniem księcia Wojsiełka, syna Mendoga, który miał ochrzcić się w wierze prawosławnej (nadano mu imię Dawid), pielgrzymować na Świętą Górę Athos i po powrocie stamtąd, w 1262 lub w 1263 roku założyć monaster Przenajświętszej Bogurodzicy. Rzeczywiście, Wojsiełek udał się w pielgrzymkę na Górę Athos, jednak nigdy tam nie dotarł. Według świadectwa *Latopisu ipatijewskiego* z powodu powstania na Bałkanach udał się w drogę powrotną na terytorium Bułgarii. Ten sam latopis informuje też o założeniu przez księcia monasteru nieopodal Nowogródka, nad Niemnem, utożsa-

¹ *Pateryk Kijowsko-Pieczerski czyli opowieści o świętych ojcach w pieczarach kijowskich położonych*. Oprac. L. Nodzyńska. Wrocław 1993, s. 15; A. Mironowicz: *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*. Białystok 2003, s. 73.

mianego zwykle z monasterem ławryszewskim². Natomiast sama nazwa „ławryszewski” pochodzić ma od syna księcia litewskiego Trojdena — Rimunda, który po chrzcie prawosławnym (po 1270 roku) przyjął imię Ławrentij (albo Ławr), a po postrzyżynach mniszych jako Elizeusz mieszkał w monasterze ławryszewskim do końca życia³. Istniała też inna legenda, mówiąca o założeniu monasteru w 1225 roku przez Elizeusza, syna księcia litewskiego Trojnata. Miał on udać się nad rzekę Niemen i tam spotkać mnicha-pustelnika, z którym postanowił założyć monaster, gdzie wkrótce został archimandrytą⁴. Wersja ta nie ma żadnego uzasadnienia w źródłach. W dwóch ostatnich opowieściach widzimy jednakże odbicie tej samej tradycji. Wymaga to szerszego opisanie postaci św. Elizeusza Ławryszewskiego, do czego wrócę dalej.

W 1254 roku w Chełmie Mendog zawarł porozumienie z Danielem Romanowiczem. Na mocy tego układu córka Mendoga, a siostra Wojsielka, została poślubiona synowi Daniela Szwarnowi. Daniel uznał zwierzchnictwo Mendoga nad Rusią Czarną, wobec czego Wojsielk w imieniu swoim i Mendoga odstąpił mu Nowogródek, Wołkowysk, Słonim i resztę grodów czarnoruskich, sam zaś przyjął chrzest w Nowogródku. Krzysztof Stopka wyraził przypuszczenie, że chrzest Wojsielka mógł odbyć się z inicjatywy Mendoga i jeszcze przed podpisaniem porozumienia w Chełmie, a po koronacji Mendoga w 1252 roku. W ten sposób miał Mendog zabezpieczać się przed buntem poddanej mu ludności ruskiej, która otrzymała prawosławnego księcia⁵. Po pokoju chełmskim Wojsielk

² Полное Собрание Русских Летописей (dalej: ПСРЛ). Т. 2: Ипатьевская летопись. Санктпетербургъ 1843, s. 192, 201.

³ Макарий: История русской церкви. кн. 3. Москва 1995, s. 104—105; А.В. Фомин: Русский язык в культурном пространстве Литвы: история и современность. В: Русский язык в странах СНГ и Балтии. Москва 2007.

⁴ Описание церквей и приходов минской епархии. Т. 9: Новогрудский уезд. Минск 1879, s. 66.

⁵ K. Stopka: Próby chrystianizacji Litwy w latach 1248—1263. „Analecta Cracoviensis” 1987, T. 19, s. 35. O wątpliwościach dotyczących szczerości aktu nawrócenia Wojsielka i jego możliwych motywów politycznych zob.: H. Paszkiewicz: Jagiellonowie a Moskwa. T. 1. Warszawa 1933, s. 96; K. Chodynicki: Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed r. 1386. „Przegląd Historyczny” 1914, T. 18, s. 251—252. K. Chodynicki pisał, że Mendog był władcą okrutnym, zwalczającym przeciwstawiających się mu książąt. Stąd też miał wynikać konflikt z Wojsielkiem. To właśnie z powodu tego zatargu — według Chodynickiego — książę wstąpił do klasztoru. Wojsielk odsunięty od władzy przez ojca miał szukać pomocy u książąt halickich: Daniela i Wasilka. Nie otrzymawszy jej, podjął decyzję o przyjęciu stanu mniszego. Wbrew przypuszczeniom badaczy akt nawrócenia Wojsielka musiał być szczery. Skąd bowiem wzięłaby się w nim ta przemożna chęć zostania mnichem i kontakt z ihumenem Grzegorzem z monasteru w Połoninie? Nie zrobił przecież tego na złość Mendogowi. Wątpliwości budzi również domniemany przez Chodynickiego konflikt pomiędzy ojcem i synem. Gdyby miał on rzeczywiście miejsce, Mendog nie namawiałby syna do porzucenia stanu mniszego i objęcia władzy. Wprost przeciwnie, usunięcie się Wojsielka byłoby Mendogowi na rękę. Szczerość czynu Wojsielka przyznaje też ostatecznie K. Stopka: Próby chrystianizacji Litwy..., s. 36.

odsunął się od polityki. Przebywał początkowo na dworze Daniela i tam zetknął się z prawosławnym życiem monastycznym. Po przygotowaniach przyjął postrzyżyny mnisze w monasterze w Połoninie, z imieniem Roman, prawdopodobnie z rąk ihumena tego klasztoru Grzegorza. Miał tam przebywać przez trzy lata, a później udać się na wspomnianą już niedokończoną pielgrzymkę na Świętą Górę Athos⁶. Kiedy z niej wrócił, nie wiadomo, ale z *Latopisu ipatijewskiego* dowiadujemy się, że w 1258 roku Daniel Romanowicz uderzył na Ruś Czarną, zdobył Wołkowysk i usiłował schwytać „woroга swojego Wyszełka”⁷. Oznaczałoby to, że Wojsiełk przebywał na Litwie już w roku 1258. Po tych wydarzeniach Wojsiełk założył monaster „pomiędzy Litwą a Nowogródkiem”, utożsamiany z monasterem ławryszewskim. Józef Latkowski przypuszczał, że nastąpiło to w roku 1259⁸. Być może owo przypuszczenie nie było pozbawione podstaw, z latopisu bowiem wynika, że Mendog nie był zadowolony ze sposobu życia obranego przez swego syna i namawiał go do przyjęcia władzy książęcej oraz porzucenia stanu mniszego. Tymczasem Wojsiełk — przynajmniej w tym okresie — był zdecydowany pozostać w monasterze. Za datacją przyjętą przez Latkowskiego przemawia też bieg wydarzeń z roku 1263, które doprowadziły do śmierci Mendoga, i ponowne wystąpienie na arenie politycznej Wojsiełka. Nieprawdopodobne wydaje się nagromadzenie w latopisie tak dużej liczby wydarzeń — powrót Wojsiełka z pielgrzymki, założenie monasteru, niezadowolenie Mendoga, wydarzenia polityczne na Litwie, śmierć Mendoga, ucieczka Wojsiełka do Pińska — tylko w roku 1263. Być może redaktor latopisu dokonał pewnego skrótu, umieszczając te wszystkie zdarzenia praktycznie w jednym czasie.

Tradycja łącząca założenie monasteru ławryszewskiego z imieniem księcia Wojsiełka może mieć ścisły związek z toposem władcy-mnicha w kulturze bizantyjskiej i południowosłowiańskiej⁹. We wszystkich latopisarskich wzmian-

⁶ Галицко-волинский летопис. Ч. 2. Львів 1936, s. 68; ПСРЛ, Т. 2, s. 201; K. Stopka: *Próby chrystianizacji Litwy...*, s. 37.

⁷ ПСРЛ, Т. 2, s. 197.

⁸ J. Latkowski: *Mendog, król litewski*. RAUhF 1892, ser. 2, T. 3 (28), s. 405.

⁹ Topos ten wyrósł na bazie powieści o Barlaamie i Jozafacie, w której Barlaam wyjaśnia swemu rozmówcy sens religii chrześcijańskiej. Miniatury przedstawiające Barlaama z Jozafatem były obecne w malarstwie bizantyjskim już w XII wieku. Zamieszczenie tej kompozycji w *Evangeliarzu ławryszewskim* wskazuje, że mogły już docierać na Ruś i obszary Wielkiego Księstwa Litewskiego ilustrowane rękopisy tej powieści. Wywierała ona ogromny wpływ na władców bizantyjskich i południowosłowiańskich, łączących życie cesarskie, książęce z życiem monastycznym. Niekiedy nawet wstępujący do klasztoru władcy przyjmowali imię Jozafat, jak np. Jan VI Kantakuzen, cesarz bizantyjski w latach 1347—1354, Jowan Urosz Paleolog, cesarz Tesalii, który po dziesięciu latach panowania w 1381 r. wstąpił do klasztoru, czy na Rusi książę Andrzej z Jarosławia, zmarły w 1453 r. i czczony jako św. Jozafat Kamiński. W Serbii pod wpływem powieści o Barlaamie i Jozafacie kształtowały się postawy władców: Stefana Nemanji, znanego też jako mnich Symeon, i jego syna Rastka — św. Sawy Serbskiego. Po śmierci Stefana-Symeona w 1199 r., jego syn Rastko-Sawa w 1208 r. kazał przewieźć ciało

kach o Wojsielku podkreślany jest fakt, że książę zrezygnował z życia świeckiego na rzecz życia mniszego. Najwyraźniej wątek ten występuje w *Kronice halicko-wołyńskiej*. Autor dzieje Wojsielka ujął w niemal hagiograficzną formułę, podkreślając żarliwość religijną księcia, jego upodobanie do życia klasztorного i odwagę, z jaką nie wahał się sprzeciwić ojcu. Pisał, że książę po zrzeczeniu się praw do tronu litewskiego przyjął chrzest, wstąpił do jakiegoś nieokreślonego monasteru w Haliczu, stamtąd pielgrzymował na Świętą Górę Athos, a po powrocie osiadł w klasztorze nad Niemnem, utożsamianym z monasterem ławryszewskim. Relacja ta pozwala przypuszczać, że jej autor należał do najbliższego otoczenia księcia Wojsielka, być może nawet był mnichem z monasteru ławryszewskiego¹⁰. Związek z toposem władcy-mnicha widoczny jest również w programie ikonograficznym *Ewangeliarza ławryszewskiego*. Wizerunek archaniola Michała zawarty w ewangeliarzu nawiązywał do księcia Koriata Michała Giedyminowicza, darczyńcy monasteru ławryszewskiego. Miało to sens patronimiczny, odnoszący się ogólnie do książąt i związanego z nimi kultu postaci świętych¹¹.

Jednakże po roku 1263 Wojsielk ponownie wystąpił na arenie politycznej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Miało to związek ze śmiercią jego ojca, wielkiego księcia Mendoga jesienią 1263 roku. Padł on ofiarą spisku księcia żmudzkiego Trojnata i księcia nalszczańskiego Dowmonta. Pierwszy kontrolował chyba całą Żmudź i był sojusznikiem Mendoga w jego walce z zakonem inflanckim. Drugi władał częścią ziemi nalszczańskiej i pozostawał w wasalnej zależności od Mendoga (na jego rozkaz wyruszał na wyprawy wojenne). Według źródeł Dowmont był inicjatorem i wykonawcą zamachu, mszcząc się za doznaną krzywdę. Gdy Mendogowi zmarła żona, ten zaprosił na pogrzeb jej siostrę, żonę Dowmonta, a następnie zatrzymał szwagierkę, powołując się na wolę zmarłej. Dowmont był zbyt słaby, by otwarcie wystąpić przeciwko krzywdzicielowi, więc zmuszony był chować swoją urazę oraz publicznie okazywać posłuszeństwo Mendogowi. Jednak potajemnie zaczął spiskować z wpływowym księciem żmudzkim Trojnatem, który powszechnie uważany był za sojusznika Mendoga, ale miał chęć przejąć władzę w Wiel-

swego ojca do założonego przez niego w 1190 r. serbskiego monasteru Studenica, gdzie na freskach cerkwi klasztornej umieszczono wówczas obok wizerunku Matki Boskiej wyobrażenia Barlaama i Jozafata. Nakazując namalować taką właśnie kompozycję, Sawa musiał być świadom zbieżności literackich losów Jozafata i historycznych Stefana-Symeona, skupionych wokół aktu dobrowolnego wyrzeczenia się władzy świeckiej na rzecz życia w monasterze. M. Smorąg-Różycka: *Ewangeliarz Ławryszewski*. Kraków 1999, s. 77–79; G. Ostrogorski: *Dzieje Bizancjum*. Warszawa 2008, s. 489; Н.П. Барсуков: *Источники русской агиографии*. Санкт-Петербург 1882, столб. 36—37; T. Trajdos: *Wizerunki Stefana Nemanji w malarstwie ściennym średniowiecznej Serbii*. „Balcanica Posnaniensia, Acta et Studia” 1898, nr 4, s. 151—200.

¹⁰ M. Smorąg-Różycka: *Ewangeliarz Ławryszewski...*, s. 80.

¹¹ Tamże, s. 37.

kim Księstwie Litewskim. Odpowiedni ku temu moment nastąpił w czasie wyprawy wojsk Mendoga na Briańsk. Dowmont również powinien był wziąć udział w wyprawie, ale niespodziewanie zawrócił z drogi, napadł na Mendoga i zabił jego oraz jego dwóch młodszych synów — Rukla i Repekla. W rezultacie zamachu na Litwie i jednocześnie na Żmudzi panować zaczął książę Trojnat. Natomiast Wojsiełk uciekł do pobliskiego Pińska. Panowanie Trojnata zakończyło się jednak bardzo szybko — również w 1264 roku, kiedy to zabili go słudzy Mendoga. Organizatorem zamachu był Wojsiełk. Sukces w walce o tron zapewniło mu poparcie Pińska i Nowogródka. Pińszczanie dali mu wojsko, a kiedy Wojsiełk skierował się ku Nowogródkowi, tam dołączyła do niego miejscowa drużyna. Książę na czele połączonego wojska pińsko-nowogródzkiego najechał na ziemię litewską. Wsparty przez stronników zajął się tam fizyczną likwidacją wrogów. Wśród jego ofiar latopis wymienia Eustachego Konstantynowicza, byłego dowódcę książęcej drużyny Mendoga. Warto wspomnieć, że Wojsiełk wypuścił z niewoli chrześcijan uwięzionych jeszcze przez swego ojca.

Najprawdopodobniej, wykorzystawszy wcześniejsze doświadczenie, Wojsiełk dążył do zaprowadzenia porządku i utrwalenia swojej pozycji w państwie drogą formalnego podporządkowania się południowemu sąsiadowi. W istocie rzeczy powrócił on do systemu, który istniał przed 1258 rokiem. Wojsiełk uznał się za wasalą Wasilka Romanowicza (nazywał go ojcem) i zaprosił do panowania na Litwie Szwarna Daniłowicza (żonatego z jego siostrą) już jako swego wasalą (nazywał go synem). Otrzymał wsparcie wołyńskiej drużyny, Wojsiełk wspólnie ze Szwarnem w 1265 roku podbił Dziawołtwę i Naluszczany. Zabójca Mendoga Dowmont uciekł wraz z rodziną i dworem do Pskowa, gdzie długo i wiernie służył na urzędzie księcia dowodzącego wojskiem. Przez pewien czas (druga połowa 1264—1267) Wojsiełk panował razem ze Szwarnem. O bliskich w tym czasie kontaktach Wielkiego Księstwa Litewskiego z Wołyniem świadczy konflikt z księciem mazowieckim Bolesławem Wstydliwym, który wyruszył na ziemię halicko-wołyńskie, tłumacząc to udziałem rycerzy Szwarna w najeździe Litwinów na Mazowsze (pierwsza połowa 1266).

Na głęboko osobistą decyzję wygląda kolejne (ostatnie) odejście Wojsiełka od władzy i powrót do monasteru. Tym razem miejscem jego pobytu został monaster uhorski św. Daniela. Książę odnowił też wówczas kontakty z ihumenem Grzegorzem z monasteru połonińskiego. Nie pomogły namowy Szwarna do zmiany decyzji.

A jednak Wojsiełk opuścił monaster — z powodu podstępu. W 1267 roku do Wasilka Romanowicza przybył Lew Daniłowicz, wyrażając pragnienie spotkania się również z Wojsiełkiem. Mimo obaw — odpowiadając na prośbę Wasilka — Wojsiełk przyjechał do Włodzimierza wołyńskiego na Wielkanoc i zamieszkał w tamtejszym monasterze św. Michała. Latopis informuje, że

Lew Daniłowicz po wspólnej biesiadzie przybył do klasztoru i zasięknął księcia jakoby za to, że ten przekazał władzę w Wielkim Księstwie Litewskim nie jemu, lecz Szwarnowi. Ciało Wojsielka zostało pochowane w monasterze św. Michała. Szwarn natomiast zmarł wkrótce po śmierci księcia¹².

Bogatego materiału dotyczącego przeszłości monasteru ławryszewskiego dostarczają noty fundacyjne z wieków XV—XVI, zawarte w *Ewangeliarzu...* należącym do monasteru¹³. Przytacza je w swoim opracowaniu tego unikatowego zabytku piśmiennictwa Teresa Friedelówna. Tutaj ograniczę się jedynie do omówienia not dotyczących okresu do końca XV wieku.

Na stronie pierwszej *Ewangeliarza...* znajdujemy notę: „Sie az kniaź Oleksandro Wołodimirowicz i swoju kniahinieju moskowskoju i swoimi dietmi. Dał jesm diesiatinu. Stie Bci u ławroszew monastyr. Iz Turca. U wieki”. Zapis ten został uzupełniony informacją w języku polskim: „Fundował Roku 1429. Umarł Roku 1455”¹⁴. Przytoczono go też w *Aktach Zapadnoj Rossii*. Jego powstanie określono tam na „po roku 1420”¹⁵. Darczyńcą był książę kijowski Aleksander Włodzimierzowicz. Z zapisem tym korespon-

¹² *Rocznik kapitulny krakowski*. W: MPH, T. 2, s. 807—808; *Rocznik Krasieńskich*. W: MPH, T. 3, s. 133; ПСРЛ, T. 2, s. 201—204; Галицько-волинський літопис..., Ч. 2, s. 68—75; A. Krawcewicz: *Powstanie Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Białystok 2003, s. 145—148; K. Stopka: *Próby chrystianizacji Litwy...*, s. 38—39. Nie można jednak zgodzić się z sugestią *Rocznika kapitulnego krakowskiego*, że Wojsielk był współzabójcą Mendoga. Ufając tej notce, K. Chodynicki (*Próby...*, s. 252) stwierdzał, że ucieczka Wojsielka do Pińska potwierdza udział syna w zabójstwie ojca. Tymczasem ucieczka ta może też być dowodem na jego niewinność i być wyrazem jedynie lęku o własne życie. Gdyby Wojsielk brał udział w zamachu na Mendoga i zamach ten — jak chciał Chodynicki — był mu na rękę, to dążyłby on do objęcia władzy w państwie lub do podzielenia się nią z domniemanym współnikiem w dziele zabicia Mendoga, Dowmontem. Jednak Wojsielk uciekł i dopiero po uzyskaniu pomocy od Pińszczan powrócił na Litwę, gdzie dokonał zemsty na zabójcach swego ojca.

¹³ Do znanych ewangeliarzy z terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego należy też *Ewangeliarz orszański*. Pochodzi on z wieku XIII. Jest przechowywany w Bibliotece Ukraińskiej Akademii Nauk w Kijowie. Cechą charakterystyczną ewangeliarza jest ok. trzysta inicjałów w stylu teratologicznym, dwie zastawki oraz dwie miniatury przedstawiające ewangelistów: Mateusza i Łukasza. Historycy sztuki przypuszczają, że ilustrator wcześniej był malarzem fresków, albowiem miniatury malowane były „szeroką manierą”, jak gdyby nie liczono się z ograniczonymi rozmiarami pergaminowych kart. Ewangeliarz ten najprawdopodobniej pochodzi z jakiegoś orszańskiego monasteru. Nie mamy jednak żadnych informacji o monasterach w Orszy w XIII wieku, a zatem dokument mógł być przechowywany w którymś z monasterów orszańskich ufundowanych w wieku XVII — kuteńskim lub Zaśnięcia Matki Boskiej. Nie wiemy także, jak ewangeliarz trafił do Orszy. Zob. *Рукописная книга на территории Беларуси в XI—XVI вв.* Dostępne w Internecie: <http://www.referat.np.by/reports/view-749> [data dostępu: 23.03.2011].

¹⁴ T. Friedelówna: *Ewangeliarz Ławryszewski. Monografia zabytku*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1974, s. 66.

¹⁵ *Акты, относящиеся к истории Западной России* (dalej: АЗР). T. 1. Санктпетербург 1846, nr 28, s. 41.

duje wypis zawarty w dokumentach dotyczących monasteru ławryszewskiego, przechowywanych w Archiwum Historycznym w Wilnie. Podaje on pełniejszą wersję zapisu uczynionego przez księcia Aleksandra Włodzimierzowicza na rzecz monasteru. Wątpliwości budzi jedynie data określona na rok 1434. W dokumencie tym czytamy: „Az kniaź Alexandro Wołodymirowicz z swojeju żenoju, y z swoimy Ditmy, dali jesmo Bohu y Preczistoj Jeho Matierzy k Ławryszowu monastyriu od swojego imienia Czełowika [...] na imia Petra Sakowicza, a także y diesiatinu od naszoho Dwora z Turca, od żyta diesiataja kopa”¹⁶.

Kolejny zapis na tej samej pierwszej stronie *Ewangeliarza*... informuje: „Sie az wieliki kniaź Dimitri Olgirdow [...] dał sm sto Bci [...] cza Łukno i piati [...] i oziera i mori”. W nocy tej wspomniany jest książę Dymitr Olgierdowicz, syn wielkiego księcia Olgierda. Po raz pierwszy został wymieniony w źródłach w 1371 roku jako kniaź Dymitr Briński¹⁷. Zginął w bitwie pod Workslą 16 sierpnia 1399 roku, a zatem notatka musi dotyczyć okresu pomiędzy latami 1371 a 1399. Nota ta jest również zamieszczona w *Aktach Zapadnoj Rossii*. Według redaktorów, zapis został uczyniony przed 1386 rokiem, a określenie „mori” zostało wyjaśnione jako „morgi”¹⁸.

Na tej samej karcie *Ewangeliarza*... widnieje jeszcze jedna nota dotycząca prawdopodobnie wieku XV. Informuje ona, że jakiś książę Borisowicz darował monasterowi ławryszewskiemu dziesięcinę.

Na stronie 167 zabytku widnieje nota odnosząca się do roku 1484: „Sie ja Pan Iwan Aleksandrowicz Stretowicz podskarbi [...] wielikogo korola Kazimira. Zapisał jesmi s swojego imienia z Bieriezowca tridcat kop żyta k cerkwi Preczistoj Bogomatierie k Ławraszewu monastyru”. Uposażenie zostało zaopatrzone datą w języku cerkiewno-słowiańskim, zapisaną inną ręką i innym atramentem. Obok dodano uwagę w języku polskim: „od narodzenia xsa Roku 1484”. O nadaniu tym wspomina kronika monasteru ławryszewskiego przechowywana w Oddziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. Według zapisu w kronice dziesięcina ta była oddawana do monasteru do roku 1574, „po czym zatrzymana została”¹⁹.

Kolejny zapis umieszczono na kartach 176—177 i chociaż w moim przekonaniu nie dotyczy on monasteru ławryszewskiego, ale jakiejś cerkwi św. Mikołaja, to jest ważny, darczyńca bowiem przyznaje, iż uczynił zapis

¹⁶ Lietuvos Valstybinio Istorijos Archywas w Wilnie (dalej: LVIA), f. 459, op. 2, k. 14v. Por.: Архив Института Российской Истории Российской Академии Наук, Санкт Петербург (dalej: АИРИРАН), ф.П. Доброхотова, кол. 52, оп. 1, нр 360, к. 151.

¹⁷ S.M. Kuczyński: *Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy*. Warszawa 1936, s. 149—151; J. Tęgowski: *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*. Poznań—Wrocław 1999, s. 74—78.

¹⁸ АЗР, Т. 1, нр 7, s. 22.

¹⁹ Vilniaus Universitas Moskline Biblioteka (dalej: VUMB), f. 4, A 2105.

„powielenijem błagowiernago i christolubiwego kniazia wielikiego Michaiła Kiedyminowicza”. Odsyłacz informuje, że dotyczy to roku 1329²⁰.

Ewangeliarz ławryszewski jest wyjątkowym zabytkiem piśmienniczym, któremu również należy poświęcić kilka słów. Obszerne monografie na jego temat napisały T. Friedelówna i M. Smorąg-Różycka. *Ewangeliarz* jest rękopisem wykonanym na pergaminie. Składa się ze 183 kart o formacie folio, który jest zgodny z tradycyjnym formatem ksiąg cerkiewnych, w tym ewangelia-rzy. Rękopis napisany został bardzo wyraźną cyrylicą, którą badacze datują na wiek XIV. Pismo zabytku zawiera jednak cechy graficzne charakterystyczne dla wieku XIII, a nawet XII. *Ewangeliarz...* jest typem tzw. aprakosu pełnego. Zawiera lekcje ewangeliczne na wszystkie soboty i niedziele roku liturgicznego, a także na każdy dzień roku z wyjątkiem Wielkiego Postu. Księga składa się z dwóch części. Pierwsza — większa — zawiera czytania według porządku roku liturgicznego, druga — mniejsza — czytania według porządku roku astronomicznego²¹. Bogaty materiał ikonograficzny wskazuje na powstanie *Ewangeliarza...* w pierwszej połowie XIV wieku. Świadectwem może być wspomniany wcześniej wizerunek Archanioła Michała nawiązujący do księcia Koriata Michała Giedyminowicza. Nie wiadomo, kiedy Koriat przyjął chrzest prawosławny. Na pewno był chrześcijaninem już w 1349 roku, a został nim znacznie wcześniej, gdyż wszyscy jego synowie są znani tylko pod imionami chrześcijańskimi. Zapis z *Ewangeliarza ławryszewskiego* sugeruje, że Koriat Michał mógł być chrześcijaninem już w roku 1329. Ponadto wiadomo, że uposażenie w Nowogródku otrzymał od Giedymina w latach dwudziestych XIV wieku²². Oznaczać by to mogło, że ilustracje *Ewangeliarza...* powstały w latach 1329—1349.

Dokumenty przechowywane w archiwum w Petersburgu również mówią o zapisach funduszowych na rzecz monasteru, zawartych w Ewangeliu „starożytnej, pergaminowej”. Wymienione zostały tam zapisy wcześniej przytoczone, np. omówiony już zapis księcia Aleksandra Włodzimierzowicza, księcia Dymitra Olgierdowicza czy Iwana Aleksandrowicza Stretowicza.

²⁰ Zapis w całości podaje T. Friedelówna: *Ewangeliarz Ławryszewski...*, s. 71. Por. М. Нікалаіеў: *Лаўрышэўскі манастыр як цэнтр беларускай культуры*. W: *Жыццё манахавых у Рэчышчы*. Red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk i P. Chomik. Białystok 2001, s. 162.

²¹ T. Friedelówna: *Ewangeliarz Ławryszewski...*, s. 17, 27, 35, 227; M. Smorąg-Różycka: *Ewangeliarz Ławryszewski...*, s. 23, 27; М. Нікалаіеў: *Лаўрышэўскі манастыр...*, s. 164.

²² J. Tęgowski: *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów...*, s. 166. Koriat Michał Giedyminowicz brał aktywny udział w polityce i działalności dyplomatycznej prowadzonej przez wielkiego księcia Olgierda w połowie wieku XIV. M. Nikołajew przypuszczał, że miał on ogromny wpływ na politykę cerkiewną wielkiego księcia. Księżę Koriat Michał mógł być m.in. inicjatorem budowy cerkwi zamkowej w Nowogródku w tym okresie. М. Нікалаіеў: *Лаўрышэўскі манастыр...*, s. 164.

Pokażną grupę stanowią jednak wpisy, o których nie wspominała T. Friedełówna.

Jednym z tych wpisów jest informacja o zakupie ziemi przez archimandrytę Michała i nadaniu jej do cerkwi ławryszewskiej w 1451 roku. Sprzedawcą był niejaki Mamaj i jego bratankowie Filipowicze, a nadanie do cerkwi zostało dokonane za wiedzą marszałka ziemskiego Piotra Montygirdowicza²³.

Niedatowany był zapis uczyniony przez Wołczkę Hasowicza, który zapisał dziesięcinę ze swojej majątności Derewnia oraz „łukno miodu legował u Iwki Charytonowicza”, zastrzegając pod klątwą, by jego wola zawsze była spełniana. Ten sam darczyńca wraz ze swym bratem Hryniem przekazał ponadto na rzecz monasteru „niwę swoją spólną”²⁴. Nieznana jest data tych zapisów, ale kontekst i miejsce w spisie wskazują na wiek XV.

Niejaki Maksym, sługa książąt słuckich, z wysługi swojej nadał do cerkwi ziemię bortną ze wszystkimi wchodami, nie wiadomo jednak, gdzie owa ziemia była położona²⁵.

Do XV wieku odnosi się fundacja Hrynki Mikulicza, który na majątności swojej Bierzowica zapisał monasterowi dziesięcinę z żyta i wszelkiego zboża jarego. Majętność ta dostała się potem w ręce Iwana Aleksandrowicza Stretowicza, który, jak już wiemy, dokonał zapisu na rzecz monasteru w 1484 roku. Najprawdopodobniej jeszcze pod koniec wieku XV fundowane dobra przestały trafiać do klasztoru. W tej sprawie mnisi musieli interweniować u wielkiego księcia litewskiego Aleksandra, znany jest bowiem list władcy do Jana Litawora Chreptowicza, aby dopilnował, by to, co zostało fundowane, „do monasteru dochodziło”. W XVI wieku doszło do kolejnych sporów pomiędzy monasterem a spadkobiercami Iwana Stretowicza o zapisane dobra²⁶.

Ponadto spis archiwalny wymienia kilka innych funduszy, których data nie została określona. Niektóre z nich mogą się odnosić do wieku XV, lecz trudno to stwierdzić z całą stanowczością.

Ze źródeł drukowanych dowiadujemy się, że ok. 1401 roku Kotasz Biełkowicz zapisał daninę ze swych dóbr na rzecz monasteru ławryszewskiego:

²³ АИРИАН, ф.П. Доброхотова, кол. 52, оп. 1, нр 360, к. 160. O Piotrze Montygirdowiczu, który zmarł ok. 1454 r., patrz dalej. Przydomek Mamaj nie odnosi się tu na pewno do księcia Iwana Lwowicza Hlińskiego, który żył na przełomie XV i XVI wieku, a od 1507 r. był wojewodą nowogrodzkim. Miał braci, jednak nosili oni imiona: Piotr i Wasil. Być może chodzi o któregoś z przodków tego księcia. Imię Iwan nosił książę Iwan Borysewicz Hliński, który w 1490 r. był namiestnikiem czernihowskim, ale lata jego życia i działalności publicznej nie odpowiadają informacji zawartej w źródłach. Był też inny książę Hliński o imieniu Iwan, którego lata życia najprawdopodobniej pokrywają się z okresem opisanym w dokumentach i który był synem kniazia Aleksandra Hlińskiego. J. Wolff: *Kniaziovie litewsko-ruscy do końca XIV wieku*. Warszawa 1895, s. 77—80.

²⁴ АИРИАН, ф.П. Доброхотова, кол. 52, оп. 1, нр 360, к. 160.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże, k. 160, 166.

„Ja Pan Kotasz Bielkowicz dał jesi na preczystyja dom, w nowinu dawati mi wieczno k Ławrasziewu manastyriu iż mojeja otcziny tri kopy rzi szesternyja, i tiem chto budiet po mnie, a dawati wieczno nieporuczno”²⁷.

Dokumenty dotyczące monasteru ławryszewskiego przechowywane są też w archiwum historycznym w Mińsku. Są to: list darczyńny Daszka Jaszko-wicza Chreptowicza na dwóch poddanych ze wsi Szczorsy z 5 września 1488 roku i zapis na ziemię w Miłuszowie dokonany przez podskarbiego dwornego litewskiego Jana Litawora Chreptowicza z 5 maja 1492 roku. O dokumentach tych mówił również spis z archiwum w Petersburgu²⁸. Streszczenie pierwszego z nich zawierała kronika klasztoru. Stwierdzono w niej, że zapis uczyniony został „z pobożności ku Matce Boskiej”, a poddani ze wsi Szczorsy zostali zapisani wraz ze wszystkimi „z nich pochodzącymi użytkami”²⁹. Także o drugim nadaniu wspominała kronika klasztoru, ale nadawała mu błędną datę — 1544 rok. Nie jest to możliwe, darczyńca zmarł bowiem w 1513 roku. Oprócz funkcji podskarbiego Jan Litwor Chreptowicz pełnił też od 1489 roku funkcję marszałka hospodarskiego. W 1492 roku otrzymał od wielkiego księcia litewskiego Aleksandra namiestnictwo słonimskie³⁰.

Z monasterem ławryszewskim ściśle związana jest postać św. Elizeusza Ławryszewskiego. Pod tym imieniem miał się kryć syn księcia Trojnata, który, według przytaczanej już legendy, był założycielem tegoż monasteru. Relikwie świętego zostały złożone w monasterze ławryszewskim w XV wieku, a następnie zaginęły w wyniku pożaru, jaki wybuchł w zabudowaniach klasztornych (data pożaru pozostaje nieznana). Pamięć o Elizeuszu z monasteru ławryszewskiego musiała być przechowywana przez prawosławnych mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego w ciągu wieków, o czym świadczy kanonizacja tej postaci z inicjatywy metropolity kijowskiego Józefa Sołtana na soborze w Wilnie w 1514 roku. Jednak bardzo trudno uznać tego świętego za faktycznego założyciela owego monasteru, zarówno w świetle legendy o początkach klasztoru, jak i świadectw latopisów o księciu Wojsielku i jego związkach z Ławryszewem. Być może zatem św. Elizeusz był archimandrytą monasteru już jakiś czas po jego założeniu, a hagiograf piszący o nim, by wzmocnić treść przekazu, przesunął w czasie dzieje jego żywota. W takim wypadku ziarno prawdy może zawierać wersja legendy lokująca początek życia św. Elizeusza w monasterze w latach po roku 1270 i określająca go synem księcia Trojdena. Co zatem wiemy o osobie św. Elizeusza?

Archimandryta Nikołaj przytaczał wykorzystywaną także przez późniejszych historyków wersję, że niejaki Elizeusz założył ok. 1225 roku monaster

²⁷ *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*. Т. 1. Санктпетербургъ 1863, nr 7, s. 4—5.

²⁸ АИРИАН, ф.П. Доброхотова, кол. 52, оп. 1, nr 360, к. 152.

²⁹ VUMB, f. 4, A 2105.

³⁰ W. Maciejewska: *Chreptowicz Jan Litawor*. W: PSB, T. 3, s. 440—441.

pod Nowogródkiem, tam, gdzie „obecnie znajduje się ławryszewska parafialna cerkiew Zaśnięcia”³¹. A. Mielnikow wspominał o znanej jeszcze w XIX wieku wersji żywotu św. Elizeusza w języku cerkiewno-słowiańskim, zgodnie z którą święty był synem litewskiego księcia Trojnata i pełnił wysoką funkcję na dworze wielkiego księcia Mendoga. Przyjąwszy chrześcijaństwo, porzucił życie dworskie i udał się „na pustelnię”, gdzie spotkał innego mnicha, z którym wspólnie założył monaster. Zakończył życie w nocy z 22 na 23 października 1250 roku, zabity przez swego nieznanego z imienia wychowanka i sługę³². Wersja ta informuje też, że mnichem tego monasteru był także książę Wojsielk, ale żył on w odosobnieniu. Nie polemizował z tą legendą Je. Gołubinskij, piszący o Elizeuszu w swojej książce poświęconej kanonizacji świętych w Cerkwi ruskiej³³. W wariantcie tym widać już wyraźnie pierwszą trudność: „wymieszanie” legendy o Elizeuszu z informacjami latopisarskimi o życiu księcia Wojsielka. Informacje te, już przeze mnie przytaczane, zawarte były nie tylko w *Latopisie ipatijewskim*, ale też *Kronice halicko-wołyńskiej*, *Kronice litewskiej i żmudzkiej* czy *Kronice Bychowca*.

W kronikach szesnastowiecznych podawana była inna wersja wydarzeń dotycząca osoby św. Elizeusza. Zniknął z niej przekaz o dawnym pogaństwie założyciela monasteru. Tym założycielem miał być Rimunt, syn wielkiego księcia litewskiego Trojdena, zrodzony ze związku z jakąś księżniczką mazowiecką. Po osiągnięciu pełnoletniości (czyli po ukończeniu 14 lat) został on oddany na wychowanie do księcia Lwa Mścisławicza, który był chrześcijaninem. Wychowany w duchu chrześcijańskim książę litewski porzucił życie świeckie i przyjął stan mniszy z imieniem Ławrencjusz. Następnie wyprosił u księcia Narymunta Giedyminowicza ziemię nad rzeką Niemen i zbudował tam monaster — nazywany „ławraszew” — w którym mieszkał do śmierci³⁴. Autor tego opowiadania przekonywał, że nazwa monasteru pochodziła od imienia jego założyciela. Taka etymologia toponimów jest niezwykle charakterystyczna dla omawianego typu dzieł, podobnie jak charakterystyczne jest dosyć dowolne traktowanie tekstów, na podstawie których redaktorzy budowali swoje własne kompozycje. W kronikach białoruskich i litewskich dość

³¹ Архимандрит Николай: *Историко-Статистическое Описание Минской Епархии*. Санкт-Петербург 1864. Podczas pisania niniejszego tekstu dysponowałem elektryczną edycją tego wydawnictwa przygotowywanego do ponownej publikacji na Białorusi.

³² А.А. Мельников: *Путь непечален. Исторические свидетельства о святости Белой Руси*. Минск 1992, s. 140. Wersja ta zawarta jest w dokumentach monasteru ławryszewskiego, przechowywanych w Archiwum Instytutu Historii Rosji RAN w Petersburgu. Według przytoczonej tam legendy zabójca Elizeusza „opętany przez biesa” na skutek dotknięcia ciała zabitego został uwolniony od opętania. Wydarzenie to miało stać się początkiem cudów św. Elizeusza. АИРИАН, ф.П. Доброхотова, кол. 52, оп. 1, нр 343, к. 297.

³³ Е. Голубинский: *История канонизации святых в Русской Церкви*. Москва 1998, s. 217.

³⁴ ПСРЛ, Т. 32, s. 135—136.

szczegółowo mówi się o życiu Rimunta-Ławrencjusza, ale nie wspomina się nic o jego ewentualnym zabójstwie. Zgodnie z tą wersją, podawaną przez *Kronikę litewską i żmudzką*, Rimunt-Elizeusz-Ławrencjusz życie mnisze rozpoczął ok. 1270 roku, a umarł w 1309 roku. W ten sposób mamy do czynienia z aż trzema wersjami dotyczącymi początków monasteru ławryszewskiego i życia św. Elizeusza. Wersje te zawierają zarówno trudne do pogodzenia rozbieżności, jak i istotne punkty wspólne. Skłania to do podjęcia próby ich zreasumowania.

Około roku 1225 Elizeusz, być może mający związki z dworem książęcym, założył monaster, w którym mieszkał do śmierci w 1250 roku (chyba należałoby odrzucić wersję o jego zabójstwie). W roku 1259, po nieudanej pielgrzymce na Świętą Górę Athos, w pobliżu tejże góry założył monaster książę Wojsielk lub, co wydaje się bardziej prawdopodobne, uposażył go, co przyczyniło się do jego szybszego rozwoju materialnego i duchowego. Wersja późniejsza — szesnastowieczna — jest natomiast wynikiem „zmieszania” skąpych informacji o Elizeuszu z bogatymi wiadomościami o Wojsielku. Rezultatem tego zabiegu redaktorskiego stała się fantastyczna opowieść o księciu-mnichu Rimuncie-Ławrencjuszu. Jej zbieżność, podobnie jak wersji wcześniejszej, z losami księcia Wojsielka jest oczywista. Ta opowieść jeszcze w XIX i XX wieku stała się przyczyną błędnego utożsamiania Wojsielka ze św. Elizeuszem. Były to jednak na pewno dwie różne osoby. O świętości Elizeusza świadczyły pochodzące od jego relikwii cuda, jakie zdarzyły się w wiekach XV i XVI. Relikwie te początkowo znajdowały się w monasterze ławryszewskim, potem zostały przez mnichów ukryte i ślad po nich zaginął³⁵.

Jednak przyjęcie opisanego biegu wydarzeń dotyczących osoby św. Elizeusza również budzi wątpliwości, stojąc w sprzeczności ze świadectwem latopisów o Wojsielku. Jak wiadomo, książę Trojden zajmował tron wielkoksiążęcy Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1269—1282. Jego syn mógł zatem po 1270 roku być mnichem w monasterze ławryszewskim założonym przez Wojsielka. Mógł też ów monaster przeżywać wówczas swój rozkwit, kontynuowany w wiekach XIV—XV. Ustalenie, jak było w rzeczywistości, na skutek istnienia kilku wersji kronikarskich dotyczących osoby św. Elizeusza wydaje się jednak ostatecznie niemożliwe i skazuje nas na poruszanie się w kręgu mniej lub bardziej prawdopodobnych hipotez. Przyznać jednocześnie należy, że mnich (?) spisujący dzieje i dokumenty monasteru ławryszewskiego w XIX wieku zdawał sobie sprawę z małej wiarygodności przytaczanych opowieści o początkach monasteru i w konkluzji stwierdzał, że założenie monasteru przez Wojsielka lub Rimunta było niemożliwe, a prawdziwym założycielem klasztoru był nieznany z imienia dworzanin Mendoga³⁶. Wersja ta za-

³⁵ А.А. Мельников: *Путь непечален...*, s. 143.

³⁶ АИРИРАН, ф.П. Доброхотова, кол. 52, оп. 1, нр 343, к. 300—301.

wiera w oczywisty sposób wszystkie słabości opcji poprzednich, jest jednak interesującym świadectwem świadomości niedostatków źródeł o początkach monasteru.

W zachowanych do dzisiaj, wspominanych już dokumentach archiwalnych dotyczących monasteru ławryszewskiego mowa jest o nadaniu mu dóbr przez księcia Witolda, potwierdzonych dekretem granicznym Piotra (Petrasza) Montygirdowicza, namiestnika nowogrodzkiego³⁷. Data tego dokumentu — 19 czerwca 1398 roku — jest datą błędną. Wiadomo bowiem, że Petrasz Montygirdowicz był od 1434 roku marszałkiem ziemskim, a zmarł w 1452 lub nie później niż w 1456 roku³⁸. Po raz pierwszy wystąpił jako starosta podolski w roku 1418. Namiestnikiem nowogrodzkim został natomiast nie wcześniej niż w 1424 roku i to właśnie wówczas przeprowadził rozgraniczenie monasteru ławryszewskiego³⁹. Tymczasem bez wątpienia istniało nadanie Witolda na rzecz monasteru, dotyczące prawa pobierania drzewa z puszczy: niehniewickiej i nalibockiej, jednak jego data jest nieznana; niewykluczone, że był to właśnie rok 1398⁴⁰. W dokumencie ograniczającym, o którym mowa, czytamy m.in.: „[...] żałował Archimandryt Ławryszewski Misajło, szto czerez monastyr kniazia wielikoho ludy dorohu położyły po drowa, i po łyka i po wiazie [...] I my toho posmotrywszy iz Boiary dali Jesmo dorohu kniazia wielikoho ludem [...] od Olexieiewa kresta na prawo na Lenino, tuda im iezdyty i chodyty [...] a druhuju dorohu położyli jesmo mimo Senno, a szto Monastyrskoie z dawna toie by Archimandryt zawiedał [...] a szto monastyrskaja pasznia, pola, czasczo y porosli y ohranili jesmo monastyrskuju ziemiulu po riekę Botowiczu, Lipu, Łopatu y po dorohu mimo Senno, a po zadniuju struhu po Rusiec, a po dorohu szto od Hnieszyc leżył u Semeyłowicz Ostrowo, a to ty wsie monastyrskiie kniazia Welikoho ludem nie ustupaty ie, a Les wolny kak Monastyru także y kniazia Welikoho ludem [...] a szto Chmieliszczu kniazia Welikoho za Bołowiaczaju, a toże sie Archimandrytu ne wstupaty, a szto monastyrskaja Chmieliszczu z dawna o toie kniazia Welikoho ludem nenadobno ustupaty się a w Chmieliszczach u kniazia Welikoho i u monasterskich olszy im sieniożatey nie kopaty a Chmieliszcz nie terat”⁴¹. Dokument ten jest niezwykle ważny dla dziejów monasteru ławryszewskiego. Podaje on nie tylko imię archimandryty ławryszewskiego z lat dwudziestych XV wieku — Misajło, ale też określa granice ówczesnych ziem monasterskich.

³⁷ LVIA, f. 459, op. 2, nr 939, k. 14; АИРИАН, ф.П. Доброхотова, кол. 52, оп. 1, нр 360, к. 149.

³⁸ J. Ochmański: *Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennej do XVI wieku*. Poznań 1981, s. 60.

³⁹ A. Krupska: *Montygirdowicz Piotr*. W: PSB, T. 21, s. 674—675.

⁴⁰ LVIA, f. 459, op. 2, nr 939, k. 6. Por. *Vitoldiana, Codex Privilegiorum Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1386—1430*. Wyd. J. Ochmański. Warszawa—Poznań 1986, nr 54, s. 59.

⁴¹ LVIA, f. 459, op. 2, nr 939, k. 14.

W literaturze wymieniane były również imiona dwóch innych archimandrytów ławryszewskich sprzed XVI wieku: Jonasza i Nikity⁴². Dokumenty mówią też o archimandrycie Michale, który w 1451 roku kupił ziemię dla monasteru⁴³. Jednak archiwalny spis archimandrytów nie wymienia żadnego Nikity. Imię to pojawia się za to wśród wypisów funduszy zawartych w *Ewangeliarzu*... Ponadto, spis archiwalny umieszcza Jonasza w drugiej dekadzie wieku XVI, ok. 1516 roku. Wobec tego jedyni znani — pewni — archimandryci ławryszewscy do końca wieku XV to wspomniany wcześniej Misael i Michał. Z zastrzeżeniami można tu dopisać archimandrytę Nikitę. Być może na przełomie wieku XV i XVI należy umieścić archimandrytę Prokopiusza, chociaż okoliczności sprawowania przez niego funkcji wskazują raczej na początek wieku XVI⁴⁴.

Interesującą informację dotyczącą zarządzania monasterem możemy odnieść do schyłku wieku XV. Dokument podający imiona archimandrytów ławryszewskich do końca XVI wieku wspomina o niejakiem Arseniuszu, który „nominatem i świecką osobą był [...] żonaty i z daleka zarządzał monasterem”. Mnisi napisali na niego skargę do króla Aleksandra. Działo się to za czasów metropolity kijowskiego Makarego, który, jak wiadomo, funkcję tę objął w 1494 roku, a zmarł w roku 1497. W skardze mnisi podawali, że nominat wywoził z monasteru żyto i pszenicę (podejrzewali, że oddawał je swojej żonie), sprzedawał lub rozdał monasterskie bydło, pobierał od poddanych wielkie podatki na rzecz monasteru, nie wnosząc ich jednak do skarbcza, doprowadził do upadku cerkiew oraz zabierał dla siebie dochody duchowieństwa, dzielone do tej pory na trzy równe części pomiędzy archimandrytę, kryłoszan i braci. Sytuacja ta była powodem zmniejszenia liczby mnichów w monasterze oraz spadku zainteresowania życiem w klasztorze chcących przyjąć stan mniszy: „[...] wcześniej do pięćdziesięciu osób, oprócz kapłanów i kłyroszan, a teraz tylko do siedmiu zakonników przyszło”. Mnisi prosili króla, aby „zmiłowanie nad ich nędzą miał i samowolę nominata poskromił”. Nie wiadomo jednak, co uzyskali u króla; jedynie na kopii supliki, jaka zachowała się w monasterze, znalazła się notatka, że archimandryta ma zapłacić do skarbu „diesiat kop hroszy bez odinatcati hroszy, czerncom wosiemnadcat kop hroszy”⁴⁵. Nie wiadomo też, czy archimandryta ostatecznie wpłacił rzeczzone sumy.

⁴² Архимандрит Николай: *Историко-Статистическое Описание Минской Епархии*... Według archimandryty Nikołaja, informacja o tych archimandrytach zawarta była w Opisie Rękopisów Muzeum Rumiancewa, jednak autor niniejszego opracowania w tym opisie znalazł jedynie imiona fundatorów na rzecz monasteru ławryszewskiego, wypisane z *Ewangeliarza*... Zob. *Описание русских и словенских рукописей Румянцовского Музеума*. Санктпетербург 1842, s. 124—126.

⁴³ АИРИРАН, ф.П. Доброхотова, кол. 52, оп. 1, нр 360, к. 153, 160.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże, к. 153—154, 156—157.

Należy tutaj wskazać na pewne wady zachowanego spisu archimandrytów. Jego autor nie umieścił wymienianych przełożonych w kolejności chronologicznej. Przechodził od archimandrytów piętnastowiecznych do przełożonych z wieku XVI, a potem wracał do wieku XV. Wątpliwości budzi także niekiedy umiejscowienie poszczególnych postaci w czasie, np. odniesienie osoby archimandryty Teodozjusza Pankiewicza do lat czterdziestych XVI wieku. W spisie podano, że to za czasów tego archimandryty Jan Chreptowicz, marszałek litewski, nadał monasterowi ziemię w Mikaszewie, podczas gdy działo się to, jak już była mowa, w roku 1492.

Archimandrytę mnisi wybierali spośród siebie, a nowo wybrany musiał z kolei uzyskać błogosławieństwo metropolity na sprawowanie swej funkcji. Prawo wyboru przełożonego potwierdził monasterowi król Kazimierz Jagiellończyk w 1482 roku⁴⁶. Dokument, o którym była mowa w poprzednim akapicie, wskazuje też, że udział w zarządzaniu monasterem miał również kliros. Tu warto dodać, że klirosy zarządzały cerkwiami na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego jeszcze w XII wieku, np. w Połocku kliros zarządzał katedrą św. Zofii⁴⁷.

Monaster ławryszewski odegrał w dziejach prawosławnego monastycyzmu ogromną rolę kulturotwórczą. Oprócz opisanego *Ewangeliarza*... wielkie znaczenie miała też monasterska biblioteka, jednak pewne informacje na jej temat pochodzą dopiero z XIX wieku. Ponadto, przytoczony materiał źródłowy pozwala wnioskować, że już w wieku XV monaster posiadał ogromne majątki ziemskie, które zapewniały mu stałe dochody i utrzymanie. Okres świetności klasztoru trwał również przez cały wiek XVI, aż do czasu zawarcia unii brzeskiej w 1596 roku.

⁴⁶ Tamże, k. 150.

⁴⁷ Klirosy były organem zarządzającym, skupionym wokół biskupa lub wokół cerkwi katedralnej w mieście będącym siedzibą biskupa. Na Rusi Kijowskiej oraz w Wielkim Księstwie Litewskim składały się najprawdopodobniej z lokalnego duchowieństwa, a w Grecji także z urzędników będących ludźmi świeckimi. Taki skład mógł mieć też kliros zarządzający monasterem ławryszewskim. Szerzej na ten temat zob. E. Голубинский: *История Русской Церкви*. Т. 1. Москва 1997, s. 376—380.

Piotr Chomik

The beginnings of the monastery in Ławryszew near Nowogródek

Summary

The beginnings of the monastery in Ławryszew are connected with the name of prince Wojsiełk, Mendog' son, who was to be baptized in the Orthodox church, make a pilgrimage to

the Holy Mountain of Athos and when returning in 1262 or 1263, was to found a monastery of the Holy Mother of God. The tradition combining the foundation of the monastery in Ławryszew with the name of prince Wojsiełk can be tightly related to the topos of a ruler-monk in the Byzantine and South-Slavic cultures. All Russian notes of Wojsiełk underline the fact that the prince resigned from a secular life in favour of a monastic one. However, after 1263, Wojsiełk reappeared on the political stage of the Great Lithuanian Duchy, which was connected with his father's death, him being Mendog, the great prince, in the autumn of 1263.

Rich materials concerning the past of the monastery in Ławryszew come from foundation notes from the 15th and 16th centuries, included in the evangelical book belonging to the monastery. *Ewangeliarz ławryszewski* is a unique monument written on a greaseproof paper, and a type of the so-called full aprakos. Rich iconographic material, on the other hand, points to its creation in the first half of the 14th century.

The monastery in Ławryszew played a great culture-creating role in the territory of the Great Lithuanian Duchy in the history of the Orthodox monasticism. As early as in the 15th century, it possessed large lands which provided it with stable income and maintenance. The period of the magnificence of the monastery lasted from the 16th century to the agreement in Brześć in 1596.

Piotr Chomik

Die Anfänge des Münsters zu Lawryschew neben Nawahradak

Zusammenfassung

Die Entstehung des Münsters zu Lawryschew ist mit dem Namen des Fürsten Vojselk, Sohns von Mindaugas, Großfürsten von Litauen, verbunden. Vojselk sollte sich im russisch-orthodoxen Glauben taufen lassen, nach den Heiligen Berg, Athos gepilgert sein und nach der Rückkehr 1262 oder 1263 das Hochheilige Muttergottes Münster gegründet haben. Die Tradition, die Entstehung des Münsters mit Vojselks Namen zu verknüpfen, konnte mit dem im byzantinischen und südslawischen Kulturkreis auftretenden Topos eines Herrschers-Mönches eng verbunden sein. In allen Chronistennotizen über Vojselk wurde betont, dass der Fürst auf sein bisheriges Laienleben zugunsten des mönchischen Lebens verzichtete. Doch im Herbst 1263, nach dem Tod seines Vaters, Mindaugas, betrat er wieder die politische Bühne des Großfürstentums Litauen.

Umfangreiche Informationen über die Vergangenheit des Münsters zu Lawryschew geben die aus dem 15.-16. Jh. stammenden, in dem *Evangeliarium von Lawryschew* beinhalteten Stiftungsnoten. Das Evangelienbuch ist ein besonderes literarisches Denkmal; auf Pergament geschrieben ist es eine Art des sog. vollen Evangeliariums. Wertvolles ikonographisches Material deutet darauf hin, dass das *Evangeliarium*... in der ersten Hälfte des 14. Jhs entstanden ist.

Das Münster zu Lawryschew spielte in der Geschichte des russisch-orthodoxen Mönchtums auf dem Gebiet des Großfürstentums Litauen eine bedeutende kulturbildende Rolle. Schon im 15. Jh. besaß es riesige Güter, die ihm feste Einkünfte und eine Unterhaltsquelle sicherstellten. Die Glanzzeit des Münsters dauerte noch das ganze 16. Jahrhundert lang, bis zur Zeit der 1596 in Brest geschlossenen Kirchenunion.